O’ZBEKISTON IQTISODIYOTINING INSTITUTSIONAL MUHITI VA UNING RIVOJLANISHI

Islamutdinov Vadim Faruarovich
iqtisod fanlari doktori, Urganch Davlat Universiteti professori v.b
https://doi.org/10.5281/zenodo.15629292

Annotatsiya. *Maqolada O‘zbekiston institutsional muhitining hozirgi holati, uning o‘ziga xosligi ko‘rib chiqiladi. O'zbekiston institutsional muhitining asosiy me'yorlari hamda saqlanib qolgan an'anaviy institutlar aniqlangan. O‘zbekistonning JSTga a’zo bo‘lishi kutilayotgani munosabati bilan institutsional islohotlar zarurligi ko‘rsatilgan. Kerakli institutsional islohotlarning asosiy yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.*
Kalit so'zlar: *institutsional muhit, O'zbekiston, asosiy me'yorlar, an'anaviy institutlar, JST, institutsional islohotlar*
Аннотация. *В статье рассмотрено современное состояние институциональной среды Узбекистана, ее специфика. Выявлены базовые нормы институциональной среды Узбекистана, а также сохранившиеся традиционные институты. Обозначена необходимость институциональных реформ в связи с ожидаемым вступлением Узбекистана в ВТО. Показаны основные направления необходимых институциональных реформ.*
Ключевые слова: *институциональная среда, Узбекистан, базовые нормы, традиционные институты, ВТО, институциональные реформы*
Abstract*. The article examines the current state of the institutional environment of Uzbekistan, its specificity. The basic norms of the institutional environment of Uzbekistan as well as the preserved traditional institutions are identified. The need for institutional reforms in connection with the expected accession of Uzbekistan to the WTO is indicated. The main directions of the necessary institutional reforms are shown.*
Key words: *institutional environment, Uzbekistan, basic norms, traditional institutions, WTO, institutional reforms*

O'tgan yo'l nazariyasiga ko'ra, institutsional muhitning holati va rivojlanishiga qaysi institutsional o'zgarishlar muvaffaqiyatli va qaysi biri muvaffaqiyatsiz bo'lishini belgilovchi asosiy me'yorlar katta ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, institutsional islohotlarni ishlab chiqish va amalga oshirishdan avval, hozirgi vaqtda O‘zbekistonning institutsional muhiti qanday ekanligini aniqlash zarur [1].

O’zbekiston iqtisodiyotining asosiy normalar

O‘zbekiston bozor va buyruqbozlik iqtisodiyoti xususiyatlarini aks ettiruvchi asosiy normalar kombinatsiyasi bilan tavsiflanadi:

1. Utilitarizm va unumdorlik

Foydalilikni maksimal darajada oshirish tendentsiyasi mavjud, lekin ko'pincha cheklangan utilitarizm shaklida, bu erda kam resurslardan foydalanish unumdorlikdan ko'ra muhimroqdir, bu rejali iqtisodiyotga xosdir. Shu bilan birga, tadbirkorlik faoliyati va unumdorlikka (bozor iqtisodiyotining elementi sifatida) e'tibor ham ortib bormoqda.

2. Shaxsiylashtirilgan ishonch

O‘zbekistonda shaxsiy aloqalar va mavhum tizimlar emas, balki muayyan odamlar yoki guruhlarga bo‘lgan ishonchning an’anaviy ko‘rinishida ifodalangan jamoaviy munosabatlar (mahalla)ning o‘rni yuqori.

3. "Sen - men uchun, men - sen uchun"

Resurslarning tanqisligi yoki cheklanganligi sharoitida o'zaro yordamning ushbu normasi saqlanib qoladi va institutsional madaniyatga xos bo'lgan o'zaro majburiyatlar va xizmatlar almashinuvi shaklida namoyon bo'lishi mumkin.

Ammo asta-sekin bu norma yo'q qilinmoqda, chunki sotib olish yoki ijaraga olish, ayniqsa, yosh avlod uchun osonlashmoqda.

4. Legalizm va e’lon qilingan legalizm

Iqtisodiyotda qonunlarga rasmiy hurmat bor, lekin qonunlar ba'zan muayyan guruhlar manfaatlariga bo'ysundiriladigan byurokratik amaliyotlar bilan bir qatorda.

Shunday qilib, O‘zbekistonning asosiy normalari sotsialistik meros va bozor iqtisodiyotiga o‘tishning tarixiy xususiyatlarini aks ettiradi, bunda shaxsiylashtirilgan aloqalar va tanqislikka moslashish mexanizmlari muhimligicha qolmoqda.

O’zbekiston iqtisodiyotining an'anaviy institutlar

O‘zbekiston institutsional muhitining o‘ziga xos jihati shundaki, Sovet Ittifoqi davrida ham saqlanib qolgan bir qator an’anaviy institutlar o‘z faoliyatini davom ettirmoqda.

1. Oilaviy tadbirkorlik va mahalla rishtalari

An’anaga ko‘ra, oilalar kichik biznes, fermer xo‘jaliklari, hunarmandchilik va savdochilik bilan shug‘ullanib, avloddan-avlodga ko‘nikma va tajriba o‘tkazib kelmoqda. Mahalla fuqarolarning hayotini ijtimoiy-iqtisodiy tartibga solishda muhim rol o‘ynaydigan mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishning an’anaviy instituti hisoblanadi.

2. Davlat tomonidan tartibga solish va rejalashtirish

Iqtisodiyot ustidan hukumat nazorati, ayniqsa, qishloq xo'jaligi, tabiiy resurslar va energetika kabi muhim tarmoqlarda saqlanib qolmoqda. Sobiq sovet davrida hukumat mamlakatning iqtisodiy mustaqilligi uchun shart-sharoitlar yaratishda faol ishtirok etdi, shu bilan birga ko'plab korxonalar davlat nazorati ostida qoldi.

3. Qishloq xo‘jaligi va to‘qimachilik sanoati subsidiyalash

Qishloq xo‘jaligi (ayniqsa paxtachilik) O‘zbekiston iqtisodiyotining asoslaridan biridir. Mamlakat uzoq vaqtdan beri iqtisodiy rejalashtirishda muhim rol o'ynagan eng yirik paxta ishlab chiqaruvchisi bo'lib qoldi.

Ipakchilik va to‘qimachilik mamlakat iqtisodiyoti va madaniy o‘ziga xosligi uchun muhim bo‘lgan qadimiy hunarmandchilikdir. Shuning uchun davlat ularni byudjetdan subsidiyalashda davom etmoqda.

4. An'anaviy bozorlar

Bozorlar O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy hayotining muhim elementi bo‘lib qolmoqda. Bu erda savdo nafaqat oziq-ovqat va kundalik tovarlar, balki to'qimachilik, hunarmandchilik va ziravorlar bilan ham amalga oshiriladi. Bozorlar - bu mahalliy ishlab chiqaruvchilar, savdogarlar va xaridorlarning shaxsiy o'zaro munosabatlari va tranzaktsiyalari an'analarini saqlaydigan o'zaro ta'sir qiladigan joylar.

5. Hunarmandchilik

Iqtisodiyotda hunarmandchilik (masalan, gilamchilik, kulolchilik, zargarlik) muhim o‘rin tutadi. Hunarmandchilik ustaxonalari ko'pincha kooperativlarga aylantiriladi va madaniy merosning bir qismi sifatida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Biroq, hozirgi vaqtda ushbu institut turistlar talabini qondirish uchun o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda.

6. Norasmiy iqtisodiyot

Norasmiy iqtisodiyot sektori muhim o'rinni egallaydi. Bu yerda kichik savdo va ishlab chiqarish korxonalari bilan bir qatorda ko‘plab yashirin operatsiyalar va o‘zini-o‘zi ish bilan ta’minlash ham mavjud. O'zbekiston aholisining ko'pchiligi xorijdan yuk tashishadi va aksincha, ko'pchilik taksi va yuk tashish xizmatlari bilan shug'ullanadi. Shuningdek, daromadning katta qismi mehnat migrantlari tomonidan yuboriladi.

O'zbekiston institutsional muhitini rivojlantirish istiqbollari

Umuman olganda, O'zbekistonning institutsional muhiti o'ziga xos yo'ldan rivojlanmoqda. Ya’ni rivojlangan mamlakatlarda faoliyat yuritayotgan institutlar bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bundan tashqari, ko'pincha ba'zi institutlar buni amalga oshirishga harakat qilgan, ammo institutsional muhit tayyor emas edi va bunday import muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Misol uchun, biz moliyaviy bozorlarning rivojlanishini kutishimiz kerak : fond bozori va kriptovalyuta bozori.

O‘zbekistonning Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lishi mamlakat iqtisodiyotining tuzilishi va faoliyatini sezilarli darajada o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan institutsional va iqtisodiy islohotlarning muhim yo‘nalishi hisoblanadi [2]. Ushbu rivojlanish o'sish uchun yangi imkoniyatlar ochadi, lekin ayni paytda mavjud institutlarni moslashtirish, yangi normalarni yaratish va xalqaro majburiyatlarga rioya qilishni talab qiladi [3].

1. Huquq tizimini mustahkamlash va mulk huquqini himoya qilish

Intellektual mulk huquqlarini himoya qilishni takomillashtirish: JSTga a'zo bo'lish intellektual mulkni himoya qilish bo'yicha xalqaro standartlarga rioya qilishni talab qiladi, bu esa yangi qonunlarni qabul qilishni va ularni amalga oshirish mexanizmlarini yaratishni nazarda tutadi. Tartibga solishning shaffofligi: JST xorijiy va mahalliy investorlar uchun bashorat qilinadigan va huquqiy xavfsizlikni ta'minlaydigan yanada shaffof tartibga solishni ta'minlash majburiyatini oladi.

2. Standartlar va normalarning institutsional moslashuvi

Xalqaro standartlarga muvofiqlik: O'zbekiston o'zining ichki standartlari va qoidalarini (masalan, mahsulot standartlari, sanitariya va fitosanitariya qoidalari) xalqaro talablarga moslashtirishi kerak bo'ladi. Qonunchilikni uyg'unlashtirish: Bu savdo, soliqqa tortish, litsenziyalash va mahsulotni sertifikatlashni tartibga soluvchi qoidalarni o'zgartirishni o'z ichiga olishi mumkin.

3. Raqobat institutining rivojlanishi

Monopoliyaga qarshi tartibga solishni kuchaytirish: bozorni tashqi ishtirokchilarga ochish adolatsiz raqobat va monopoliyalardan himoya qilishning samarali mexanizmlarini yaratishni talab qiladi.

KO'Bni qo'llab-quvvatlash: Raqobatning kuchayishi kichik va o'rta bizneslarga (KO'B) tahdid solishi mumkin [4]. Ushbu sektorni moslashtirish moliyaviy resurslardan foydalanish, soliq imtiyozlari va raqobatbardoshlikni oshirish dasturlari kabi qo'llab-quvvatlovchi institutlarni rivojlantirishni talab qiladi.

4. Investitsiya muhiti va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish

Investitsion jozibadorlikni oshirish: JSTga a’zo bo‘lish xorijiy investorlarning ishonchini mustahkamlash, sarmoyaviy sharoitlarni yaxshilash va yangi ish o‘rinlarini yaratishga yordam beradi [5].

Investitsion risklarning kamayishi: Qoidalarni birlashtirish va investorlarni himoya qilishni kuchaytirish orqali O‘zbekiston o‘z iqtisodiyotiga ko‘proq uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilishi mumkin.

5. Ijtimoiy va mehnat institutlari

Ijtimoiy standartlarni moslashtirish : JSTga a'zo bo'lish ko'pincha mehnatni muhofaza qilish, xalqaro ijtimoiy standartlarga rioya qilish va mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi qonun hujjatlarini moslashtirish zarurati bilan bog'liq.

Qayta tayyorlash va qayta tayyorlash: Raqobatning kuchayishi ishchi kuchini qayta tayyorlash va inson resurslarini yangi bozor talablariga moslashtirish zaruriyatiga olib kelishi mumkin.

6. Fiskal va soliq siyosati

Bojxona daromadlarining kamayishi: JST bojxona to'lovlarini kamaytirishni talab qilganligi sababli, davlat byudjeti uchun vaqtinchalik yo'qotishlar mumkin.

Subsidiyalar tizimini moslashtirish: O‘zbekiston ham boshqa davlatlar singari erkin savdo tamoyillarini buzmaslik uchun subsidiyalash siyosatini JST qoidalariga moslashtirishga to‘g‘ri kelishi mumkin [6].

7. Qishloq xo'jaligi va qishloq xo'jaligi institutlarining rivojlanishi

Qishloq xo'jaligi sohasida raqobatning kuchayishi: Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari xalqaro o'yinchilarning raqobat bosimiga duch kelishadi, bu esa qishloq xo'jaligi sektorini modernizatsiya qilish va fermerlarni institutsional qo'llab-quvvatlashni joriy etishni talab qilishi mumkin.

Qishloq xo'jaligi subsidiyalarini uyg'unlashtirish: JST doirasida subsidiyalar berish bo'yicha qat'iy nazorat mavjud, bu esa qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashning mavjud siyosatini qayta ko'rib chiqish zarurligiga olib kelishi mumkin.

8. Barqaror rivojlanish va ekologik standartlar

O‘zbekiston barqaror rivojlanishni ta’minlaydigan va xalqaro ekologik majburiyatlarga rioya etilishini ta’minlaydigan ekologik standartlar va me’yorlarni joriy qilishi kerak bo‘ladi [7].

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ayubdjanov A. Topical issues of developing the institutional environment in Uzbekistan. Science and innovative development, 2020. – No. 3(3), pp. 25–30. Retrieved from https://ilm-fan-journal.csti.uz/index.php/journal/article/view/176
2. Abdullaev A. O‘zbekistonning jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lish uchun uzoq yo‘li va xitoy tajribasi // Qo‘qon universiteti xabarnomasi, 2023. - № 1(1). – 43-47 bet.. DOI: 10.54613/ku.v6i6.247
3. Abulkosimov H., Ismailov A. Institutsional iqtisodiyot fanidan “Mamlakatni modernizatsiya qilish sharoitida institutsional islohotlar” mavzusini o’rganish bo’yicha uslubiy qo’llanma-t.: “Famus Press”, 2022. - 38 bet. DOI: 10.13140/RG.2.2.11642.36805
4. Abdulxakimov S. Kichik biznesni rivojlantirishning huquqiy-institutsional asoslari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024. - № 2(11). – 27-35 bet.. DOI: 10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss11-pp27-35

5. Soipova N.S., Sheralieva F.N. Tadbirkorlik faoliyatida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va insitutsional muhitni rivojlantirish // International scientific journal «Modern science and research», 2023, Vol. 2, Iss. 6. – 9-12 bet. https://doi.org/10.5281/zenodo.7997754
6. Kurpayanidi K.I. Institutional conditions for the development of entrepreneurship in the context of the transformation of the national economy. Economic innovations, 2022. – No. 24(3(84)). – pp. 67-76. DOI: 10.31520/ei.2022.24.3(84).67-76
7. Yalcin R., Mollinga P.P. Institutional transformation in Uzbekistan's agricultural and water resources administration: The creation of a new bureaucracy, ZEF Working Paper Series, 2007. - No. 22, University of Bonn, Center for Development Research (ZEF), Bonn, https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0202-20080911223